

PLIKTRÅDET

SVERIGES VÄRNPLIKTIGA KRÄVER:
EN RÄTTSSÄKER GRUNDUTBILDNING

INLEDNING

Enligt förordning (2017:1249) om medinflytande för totalförsvarspliktiga utgör Pliktrådet det centrala medinflytandeorganet för totalförsvarspliktiga under grundutbildning. Pliktrådet, som består av fem värnpliktiga, väljs vid den årliga Värnpliktskongressen, företräder samtliga värnpliktiga under grundutbildning och bedriver intresse- och rättighetsbevakning för deras räkning.

Under utbildningsåret har Pliktrådet genom förbandsbesök, dialoger med värnpliktiga och befäl samt hantering av personärenden identifierat återkommande mönster där rättstillämpningen brister. I flera fall ersätts formella regelverk av informell praxis. I andra saknas kunskap om vilka rättigheter och skyldigheter som faktiskt föreligger.

Denna rapport tar sin utgångspunkt i Pliktrörelsens idéprogram och Pliktrådets verksamhetsplan 2025–2026. De krav som presenteras är Sveriges värnpliktigas demokratiskt beslutade vilja. Syftet är att synliggöra var rättssäkerheten brister, analysera konsekvenserna och presentera tydliga åtgärder för att säkerställa en rättssäker grundutbildning.

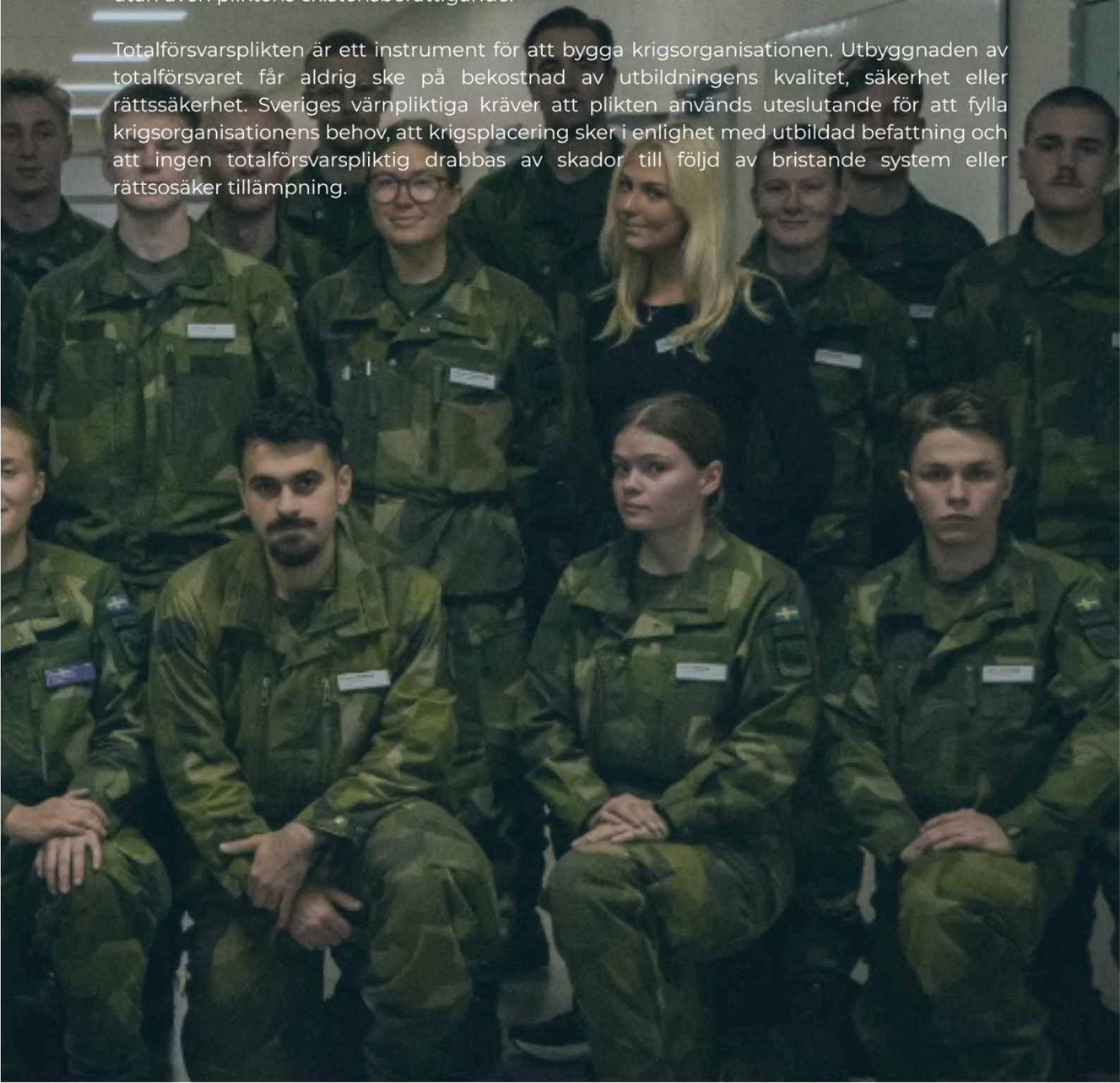

PLIKTLAGENS LEGITIMITET

Totalförsvarsplikten är en av statens mest långtgående maktbefogenheter. Genom lag (1994:1809) om totalförsvarsplikt inskränks individens grundläggande fri- och rättigheter under ett av livets mest formativa skeden. Den som tas i anspråk kan inte säga upp sig, byta chef eller lämna sin utbildning. Tvånget är reellt och därför är statens ansvar absolut.

Pliktlagens legitimitet vilar ytterst på rättssäkerheten. I ett demokratiskt samhälle kan tvång endast accepteras om det används för ett tydligt och verkligt behov, tillämpas likvärdigt obeaktat organisationsenhet och sker i enlighet med rättsstatens principer. Beslut ska ha stöd i lag. Åtgärder ska vara proportionerliga. Tillämpningen ska vara förutsägbar. När lag ersätts av kultur, när informella sanktioner ersätter disciplinpåföljder och när rättigheter blir beroende av lokala attityder försvagas inte bara individens skydd, utan även pliktens existensberättigande.

Totalförsvarsplikten är ett instrument för att bygga krigsorganisationen. Utbyggnaden av totalförsvaret får aldrig ske på bekostnad av utbildningens kvalitet, säkerhet eller rättssäkerhet. Sveriges värnpliktiga kräver att plikten används uteslutande för att fylla krigsorganisationens behov, att krigsplacering sker i enlighet med utbildad befattning och att ingen totalförsvarspliktig drabbas av skador till följd av bristande system eller rättsosäker tillämpning.

Sammanfattning

Pliktrådet har under verksamhetsåret 2025/2026 genomfört en kartläggning av rättssäkerhet och rättstillämpning för totalförsvarspliktiga under grundutbildning vid Försvarsmaktens värnpliktsutbildande organisationsenheter. Kartläggningen bygger på förbandsbesök, dialoger med värnpliktiga och befäl samt hantering av enskilda personärenden. Syftet har varit att identifiera återkommande brister i rättstillämpningen, analysera deras konsekvenser och formulera åtgärder för att stärka rättssäkerheten i grundutbildningen.

Rapportens samlade bedömning är att rättssäkerheten för totalförsvarspliktiga inte är likvärdig inom Försvarsmakten. Regelverket är tydligt. Lag, förordning, föreskrifter och handböcker anger redan hur disciplinansvar, handläggning och rättsskydd ska hanteras. Bristerna ligger i tillämpningen. Utfallet påverkas i för stor utsträckning av lokal kultur, organisatoriska skillnader och befäls kunskap istället för av ett myndighetsgemensamt och konsekvent system.

Ett genomgående mönster i rapporten är att formella processer i vissa fall ersätts av informell praxis. Disciplinära situationer hanteras ibland utanför det system som lagen om disciplinansvar inom totalförsvaret föreskriver. Informella åtgärder, grå och kollektiva bestraffningar samt otillåtna frihetsinskränkningar förekommer trots att de saknar rättsligt stöd. När åtgärder används utan dokumentation, utan tydlig beslutsordning och utan möjlighet till överprövning försvagas rättsskyddet och tilliten till organisationen.

Kartläggningen visar också att kunskapen om rättigheter, skyldigheter och rättsliga processer är otillräcklig. Många värnpliktiga känner inte till disciplinprocessen, när frihetsinskränkningar får användas eller vilka rapportvägar som finns vid missförhållanden. Samtidigt förväntas truppnära befäl fatta beslut med rättsliga konsekvenser utan att alltid ha tillräcklig utbildning eller tillgång till juridiskt stöd. Rättssäkerheten blir därmed beroende av person och plats istället för av regler och system.

Rapporten visar vidare att behovet av oberoende uppföljning och fungerande rapportvägar är stort. I en pliktmiljö, där individen inte kan lämna organisationen, måste skyddet vara starkt och tillgängligt. När sådana rapportvägar saknas eller inte inger förtroende ökar risken för tystnadskultur och för att missförhållanden aldrig kommer fram.

Pliktrådets slutsats är att det krävs ett tydligt systemskifte. Rättssäkerheten kan inte vara lokalt beroende eller personbunden. Den måste vara systemburen, spårbar och likvärdig i hela organisationen. För att uppnå detta krävs stärkt rättstjänst, myndighetsgemensamma rutiner för disciplinärenden, förbättrad utbildning för både värnpliktiga och befäl, central uppföljning samt fungerande och trygga rapportvägar. Detta är avgörande för att totalförsvarspliktiga ska omfattas av ett verkligt rättsskydd och för att totalförsvarspliktens legitimitet ska kunna upprätthållas.

Innehåll

Inledning.....	2
Sammanfattning	4
Rapportens syfte, målgrupp och avgränsningar	7
Underlag och metod	7
Utgångspunkt	7
1. Rättstjänst	8
1.1 Rättstjänst i fred är rättstjänst i krig	8
1.2 Rättssäkerheten på förbanden	8
Information.....	9
Återkommande brister	9
Konsekvenser.....	10
2. Överträdelser och informella sanktioner.....	11
2.1 Grå och kollektiva bestraffningar	11
Information.....	11
Återkommande brister	11
Konsekvenser.....	11
Åtgärder.....	12
2.2 Frihetsinskränkningar	12
Information.....	12
Konsekvenser.....	12
Åtgärder.....	12
2.3 Grå arbetskraft.....	13
Information.....	13
Återkommande brister	13
Åtgärder.....	13
3. Disciplin, rättstjänst och rättsskydd	14
3.1 Disciplinmälningar och disciplinpåföljder	14
Information.....	14
Återkommande brister	14
Konsekvenser.....	15
Åtgärder.....	15

3.2 Rättssäkerhet och rättsskydd.....	16
Information.....	16
Konsekvenser.....	16
4. Kunskap, utbildning och förutsättningar	17
4.1 Utbildning i juridiska rättigheter och skyldigheter.....	17
Information.....	17
Åtgärder.....	17
4.2 Officerares förutsättningar och ansvar.....	18
Konsekvenser.....	18
Åtgärder.....	18
5. Oberoende uppföljning och rapportvägar.....	19
5.1 Oberoende juridisk instans.....	19
Information.....	19
Konsekvenser.....	19
Åtgärder.....	19
5.2 Visselblåsarfunktion.....	20
Information.....	20
Konsekvenser.....	20
Åtgärder.....	20
6. En riktning framåt	22
Åtgärder	22
Kravlista	22
Avslutning	26

Rapportens syfte, målgrupp och avgränsningar

Denna rapport syftar till att belysa de brister och felaktigheter i de juridiska system som påverkar totalförsvarspliktiga under grundutbildning, i syfte att dessa ska åtgärdas och pliktens legitimitet upprätthållas. Rapporten syftar även till att formulera konkreta och genomförbara krav för att stärka rättssäkerheten för de värnpliktiga som omfattas av den.

Rapporten riktar sig till Försvarmaktens centrala ledning, försvarsgrenar och utbildande organisationsenheter, Plikt- och prövningsverket, Försvarsdepartementet samt riksdagens försvarsutskott. Den utgör ett underlag för styrning, uppföljning och politiska beslut.

Rapporten riktar sig även till övriga samhället i syfte att upplysa om rådande förhållanden för värnpliktiga under grundutbildning.

Fokus ligger på juridiska rättigheter och skyldigheter samt på de strukturella förutsättningarna för en rättssäker myndighetsutövning.

Underlag och metod

Rapporten bygger på 70 förbandsbesök, dialog med värnpliktiga och befäl på samtliga nivåer samt hantering av enskilda personärenden.

Med utgångspunkt i detta underlag analyserar rapporten återkommande mönster i syfte att synliggöra strukturella brister.

Utgångspunkt

Rapporten utgår från Pliktrörelsens idéprogram och Pliktrådets verksamhetsplan 2025–2026. De krav som formuleras är demokratiskt beslutade av Sveriges värnpliktiga och speglar deras samlade vilja.

Denna rapport omsätter dessa principer i konkreta krav och tydliga åtgärdsförslag.

1. Rättstjänst

1.1 Rättstjänst i fred är rättstjänst i krig

Rättstjänst är inte en sidofunktion vid sidan av verksamheten. Den är en vital del av myndighetsutövningen och av det militära förmanskapet. Rättstjänstens uppgift är att säkerställa att disciplinansvar och andra rättsliga frågor hanteras korrekt, skyndsamt och spårbart, med stöd i lag och förordning.

För pliktad personal regleras detta genom lag (1994:1809) om totalförsvarspikt samt lag (1994:1811) om disciplinansvar inom totalförsvaret (LDT) och förordning (1995:241) om disciplinansvar inom totalförsvaret (FDT). För anställd personal följer ansvarsutkrävandet andra rättsliga spår, bland annat genom lagen (1994:260) om offentlig anställning och prövning i Försvarsmaktens personalansvarsnämnd (FPAN).

Rättstjänsten på en organisationsenhet utgör i praktiken både en funktion och en process: rättsbefäl (och i vissa fall rättshandläggare) leder och stödjer arbetet, medan militära förmän genomför ingripanden, utredningar och förhör, ofta med stöd av auditor. Vid de utbildningsenheter där rättstjänsten fungerar väl präglas arbetet av ett nära och kontinuerligt samspel mellan funktionerna, grundutbildningsförbanden och krigsförbanden.

Principen "rättstjänst i fred är rättstjänst i krig" innebär att samma grundläggande logik måste upprätthållas i båda lägen, lagstyrd disciplinhantering, korrekt dokumentation, tydliga befogenheter och förutsebar praxis. Om disciplin- och rättshantering i fred ersätts av informella lösningar, parallella metoder och lokal praxis byggs ett system som saknar robusthet när kraven ökar vid höjd beredskap eller krig.

Rättstjänst är därmed en beredskapsfråga. Förmågan att leda, utreda, besluta och följa upp rättssäkert i fred är en förutsättning för att kunna göra detsamma i ett skarpt läge, där regelverk och ansvar dessutom kan få utökad betydelse, bland annat genom brottsbalkens reglering för krigsmän vid krig eller krigsfara.

1.2 Rättssäkerheten på förbanden

För disciplinärenden regleras processen i lag (1994:1811) om disciplinansvar inom totalförsvaret (LDT) och förordning (1995:241) om disciplinansvar inom totalförsvaret (FDT). Försvarsmaktens tillämpning beskrivs i *Handbok Rättsärenden inom Försvarsmakten* (nedan Handbok Rättsärenden).

För ärenden som rör värnpliktigas situation, exempelvis tjänstgöringsfrågor, ledighet, fritid och handläggning under grundutbildning, finns vägledning i *Handbok Värnpliktsärenden*.

Tillsammans utgör dessa dokument ramen för hur rättssäker myndighetsutövning ska genomföras i praktiken.

Information

På flera förband framträder ett mönster där uttryck som "så har vi alltid gjort" eller "det fungerar i praktiken" tillåts väga tyngre än vad lag och föreskrifter anger. När lokala normer får styra rättstillämpningen uppstår en parallell ordning där regelverket blir sekundärt.

Detta kan exempelvis innebära att disciplinärenden hanteras informellt i stället för i enlighet med LDT, att frihetsinskränkningar motiveras med ordning och sammanhållning utan stöd i förordning, eller att rättigheter bedöms beroende av enskilda befäls inställning.

Kultur är en viktig del av en militär organisation. Den får dock aldrig ersätta lag.

När rättstillämpningen blir personbunden i stället för systemburen förskjuts makten från regelverk till relationer. Det innebär att rättssäkerheten varierar mellan förband och i vissa fall även mellan plutoner. I en pliktmiljö, där individen inte kan lämna sin tjänst, är detta särskilt problematiskt.

Rättssäkerheten måste vara likvärdig, oavsett var utbildningen genomförs och vem som är chef.

Återkommande brister

Pliktrådets underlag visar återkommande brister inom följande områden:

Informell disciplinhantering

Situationer som enligt lag bör prövas inom disciplinramen hanteras genom informella samtal eller kollektiva åtgärder. Dokumentation saknas, möjligheten till överprövning uteblir och rättsmedel försvinner.

Otillåtna frihetsinskränkningar

Frihetsinskränkningar används i praktiken som sanktion utan att förutsättningarna i förordning (1995:649) är uppfyllda eller att beslut fattas av behörig beslutsfattare.

Bristande dokumentation och spårbarhet

Tjänsteskrivelser, registerkort, diarieföring och korrekt handläggning enligt Handbok Rättsärenden genomförs inte konsekvent. Utan dokumentation saknas möjlighet till kontroll och uppföljning.

Olikformig tillämpning

Liknande händelser hanteras olika beroende på organisationsenhet. Samma regelverk får därmed olika praktisk innebörd.

Kunskapsbrister

Otillräcklig utbildning i lagrum och handböcker hos både värnpliktiga och befäl leder till att beslut fattas utan kännedom eller förståelse för de rättsliga ramarna.

Konsekvenser

När rättssäkerheten brister påverkas mer än den enskilde individen, det påverkar hela systemet.

När värnpliktiga upplever att regler tillämpas olika, att rättigheter beror på vem som är chef eller att informella lösningar ersätter lag, försvagas förtroendet för organisationen. Tilliten till systemet minskar när förutsägbarheten försvinner.

Pliktlagens legitimitet bygger på att staten använder tvång under rättsstatliga former. Totalförsvarsplikten accepteras i ett demokratiskt samhälle eftersom den förutsätts tillämpas konsekvent, sakligt och med respekt för individens rättigheter. När tillämpningen upplevs som godtycklig urholkas den demokratiska förankringen.

Detta påverkar även utbildningskvaliteten. Ett klimat där rättigheter är otydliga eller där informella sanktioner förekommer skapar osäkerhet och en tystnadskultur. Energi som borde läggas på lärande, utveckling och förmågeuppbyggnad går istället till att navigera relationer och undvika risker. Det hämmar både individens och förbandets utveckling.

2. Överträdelser och informella sanktioner

När det formella rättssystemet inte används uppstår ersättningssystem. Under utbildningsåret har Plikrådet identifierat återkommande mönster där formella disciplinprocesser ersätts av informella åtgärder. Dessa saknar rättsligt stöd, dokumentation och möjlighet till överprövning. Resultatet blir godtycke.

Ett disciplinsystem som inte tillämpas konsekvent skapar ett vakuum. I detta vakuum uppstår grå bestraffningar, otillåtna frihetsinskränkningar och en otydlig ansvarsfördelning.

2.1 Grå och kollektiva bestraffningar

Vid Plikrådets förbandsbesök mellan den 23 september och 27 november, vilka omfattade samtliga regementen, flottiljer och skolor med grundutbildning, framkom det att grå och kollektiva bestraffningar förekom vid 13 av 28 förband.

Information

Grå bestraffning innebär att en överordnad använder eller hotar med åtgärder som saknar stöd i lag (1994:1811) om disciplinansvar inom totalförsvaret. Kollektiv bestraffning innebär att en grupp hålls ansvarig för en enskild individs förseelse.

Sådana åtgärder är förbjudna eftersom disciplinpåföljder är uttömmande reglerade i lag. Endast lagstadgade disciplinpåföljder får användas. All annan bestraffning saknar rättsligt stöd och strider mot grundläggande rättsstatliga principer.

Återkommande brister

Plikrådet har identifierat återkommande exempel såsom fysiska extrauppgifter, kollektiv bestraffning vid enskilda misstag, begränsad fritid som konsekvens av förseelser samt andra informella åtgärder som motiveras med "disciplin" eller "sammanhållning".

När dessa åtgärder inte dokumenteras, inte kan överklagas och inte prövas rättsligt, skapas en parallell ordning vid sidan av lagstiftningen.

Konsekvenser

Grå och kollektiva bestraffningar skadar tilliten mellan befäl och värnpliktiga. De bidrar till en tystnadskultur, minskar benägenheten att rapportera överträdelser och riskerar att försämra utbildningsmiljön.

Incitamentet att ta ansvar, fatta beslut och agera självständigt urholkas, vilket i sin tur påverkar inlärningen negativt. Ett system där rättigheter blir beroende av relationer underminerar både utbildningen och förtroendet för myndigheten.

Åtgärder

Sveriges värnpliktiga kräver nolltolerans mot grå och kollektiva bestraffningar. Utbildning om disciplinpåföljder ska genomföras strukturerat och återkommande för både värnpliktiga och befäl. Det ska vara tydligt vilka påföljder som är tillåtna och att alla andra är otillåtna.

2.2 Frihetsinskränkningar

Vid Pliktrådets förbandsbesök under samma period framkom det att otillåtna frihetsinskränkningar förekom vid 18 av 28 förband.

Information

Enligt förordning (1995:649) om ledighet och fritid för totalförsvarspliktiga har värnpliktiga rätt att röra sig fritt under fritid, med vissa uttryckligen angivna undantag enligt 25 §.

Trots detta förekommer frihetsinskränkningar som saknar stöd i förordningen, ibland motiverade av ordning, disciplin eller kollektivt ansvar. När frihetsinskränkningar används som reaktion på förseelser fungerar de i praktiken som bestraffning – utan lagstöd.

Frihetsinskränkningar får endast beslutas inom ramen för gällande regelverk. En totalförsvarspliktigs rätt att vistas på valfri plats under fritid får inskränkas när:

1. särskild beredskap behöver upprätthållas,
2. personalen är förlagd utanför kasernområde, skola, läger eller motsvarande,
3. det påkallas av förestående eller pågående övning, utbildning eller annan krävande tjänstgöring,
4. särskilda medicinska förhållanden motiverar det.

Mandatet att fatta sådana beslut framgår av Försvarsmaktens föreskrifter, där det anges att beslut fattas av förbandschef eller den som förbandschefen utser.

Konsekvenser

Även när frihetsinskränkningar är tillåtna ska de vara proportionerliga och tydligt kommunicerade. Den värnpliktige ska informeras om skälen och omfattningen. När åtgärder saknar tydlig koppling till lag eller proportionalitet förlorar de sin legitimitet.

Åtgärder

Sveriges värnpliktiga kräver att rörelsefriheten endast begränsas med stöd i förordning.

Truppnära befäl ska utbildas i när och hur frihetsinskränkningar får användas samt vem som enligt föreskrifterna har rätt att fatta sådana beslut. Okunskap får aldrig utgöra en grund för rättighetsinskränkningar.

2.3 Grå arbetskraft

Vid Pliktrådets förbandsbesök framkom det att nyttjandet av värnpliktiga som grå arbetskraft förekom vid 7 av 28 förband.

Information

Pliktad personal ska inte ersätta anställd personal eller utföra uppgifter som saknar direkt koppling till utbildningen och befattningens krigsuppgift.

Avsaknaden av en tydlig definition av grå arbetskraft möjliggör att plikten används på ett sätt som förskjuter syftet från utbildning till drift.

Återkommande brister

Återkommande exempel är bemanning av funktioner utan koppling till krigsbefattningen, exempelvis förråd, återkommande driftuppgifter samt tjänstgöring som i praktiken täcker personalbrist snarare än utbildningsmål.

Åtgärder

Pliktrådet har under verksamhetsåret utgått från att grå arbetskraft avser uppgifter som utförs av totalförsvarspliktig och som inte är nödvändiga för att uppnå utbildningsmålen kopplade till krigsuppgiften, eller som annars skulle ha utförts av anställd personal.

Någon enhetlig avgränsning saknas i dagsläget. Pliktrådet bedömer att en sådan avgränsning bör fastställas och tillämpas nationellt för att säkerställa likvärdighet.

Sveriges värnpliktiga kräver att detta fastställs i samråd med Pliktrådet, samt att utbildande myndighet motverkar och följer upp förekomsten av grå arbetskraft.

Ett system som inte tydligt kan skilja mellan utbildning och grå arbetskraft underminerar pliktens legitimitet.

3. Disciplin, rättstjänst och rättsskydd

3.1 Disciplinanmälningar och disciplinpåföljder

Information

Lagen (1994:1811) om disciplinansvar inom totalförsvaret (LDT) och tillhörande förordning utgör ett komplett rättssäkerhetssystem för hantering av disciplinförseelser under grundutbildning. Systemet är uppbyggt kring grundläggande rättsstatliga principer såsom dokumentation, proportionalitet, likabehandling och möjlighet till överprövning.

En disciplinpåföljd får endast beslutas med stöd i lag. Förhör ska hållas, utredning genomföras och beslut motiveras. I vissa fall ska yttrande från auditor inhämtas. Den disciplinansvarige har rätt till omprövning och därefter möjlighet att överklaga till allmän domstol.

Systemet är inte konstruerat för att vara repressivt, utan för att säkerställa rättssäker hantering av disciplinärenden. Disciplinansvaret ska upprätthålla ordning och ansvarstagande inom ramen för lagen.

Kompanichef får fatta beslut i disciplinärenden av ringa karaktär, under förutsättning att:

- förseelsen inte kan antas utgöra brott,
- förseelsen har erkänts,
- förseelsen inte bör medföra svårare påföljd än varning,
- den disciplinansvarige inte begär yttrande från auditor.

I dessa fall genomförs utredning på kompaninivå enligt samma metodik som vid rättsdetalj. Kompanichefen tar emot anmälan, håller förhör och beslutar därefter om avskrivning, varning eller överlämning till rättsbefäl.

Förbandschef får fatta beslut i samtliga disciplinärenden, inklusive ärenden där:

- påföljden kan bli varning eller löneavdrag,
- förseelsen kan utgöra brott och åtalsanmälan aktualiseras,
- ärendet kan avskrivas på grund av ringa eller förmildrande omständigheter.

I dessa fall föredras ärendet av rättsbefäl, normalt med yttrande från auditor.

I teorin utgör detta ett tydligt och sammanhållet system. I praktiken tillämpas det inte konsekvent.

Återkommande brister

Vid dialoger med värnpliktiga framkommer återkommande att kunskapen om disciplinanmälningar är låg. Många känner inte till hur processen fungerar, vilka påföljder som kan bli aktuella eller hur beslut kan överklagas.

Vid Pliktrådets förbandsbesök under perioden 23 september till 27 november, omfattande samtliga utbildande förband, hade värnpliktiga vid endast ett av 28 förband kännedom om möjligheten att initiera en disciplinanmälan, exempelvis genom att skriva en "7 S" till högre chef.

Samtidigt framträder en bild där disciplinanmälningar i vissa fall inte används trots att situationer uppstår som enligt lag bör hanteras inom disciplinramen. Rättssäkerheten blir därmed beroende av enskilda befäls bedömningar och agerande.

Detta innebär inte att disciplinpåföljder ska användas mer frekvent. Det innebär att när disciplinansvar aktualiseras ska det hanteras inom ramen för lagstiftningen.

Konsekvenser

Ett disciplinsystem som inte tillämpas konsekvent ersätts ofta av informella lösningar.

Åtgärder som i praktiken får karaktär av bestraffning, men som saknar lagstöd och dokumentation, riskerar att etableras som norm. Dessa kan motiveras med effektivitet, kultur eller sammanhållning, men saknar rättslig grund.

När detta sker uppstår en parallell ordning vid sidan av det lagreglerade systemet.

I en pliktmiljö, där den enskilde inte kan lämna sin tjänst eller välja en annan chef, innebär detta i praktiken att rättsmedel saknas. Rättssäkerhet kan inte vara situationsberoende, den måste vara strukturell.

Åtgärder

För att säkerställa likvärdig tillämpning krävs mer än lokalt ansvar.

Disciplinärenden ska hanteras på ett myndighetsgemensamt sätt, med gemensamma rutiner för dokumentation, granskning och uppföljning. Statistik över disciplinpåföljder, omprövningar och överklaganden bör sammanställas och analyseras.

Värnpliktskongressen 2025 har beslutat att utbildande myndigheter bör tillsätta en ansvarig funktion som granskar, jämför och stödjer hanteringen av disciplinförseelser, säkerställa att statistik över disciplinpåföljder delges Pliktrådet, samt att varje förband ska ha minst ett heltidsanställt rättsbefäl.

3.2 Rättssäkerhet och rättsskydd

Information

Rättssäkerhet börjar i utredningen. När ett befäl bedömer att en disciplinförseelse kan ha begåtts kan hanteringen inte reduceras till informella samtal, kollektiva åtgärder eller "lösningar i korridoren".

Den värnpliktige måste kunna lita på att händelser som får konsekvenser för den enskilde prövas på ett sakligt, dokumenterat och spårbart sätt.

Inom LDT-systemet är detta grundläggande, förhör ska hållas, utredning genomföras och beslut motiveras. När utredningsskyldigheten inte fullföljs förskjuts hanteringen från rättsordning till kultur.

Detta innebär i praktiken att den värnpliktiges rättigheter – såsom att förstå anklagelsen, bemöta uppgifter och få en rättslig prövning urholkas.

Konsekvenser

Ett återkommande problem är att liknande händelser hanteras olika beroende på organisationsenhet, befälskultur eller "lokal praxis". En förseelse som vid ett förband leder till formell disciplinanmälan kan vid ett annat mötas av informella sanktioner utan tydligt mandat.

Detta skapar godtycke och underminerar pliktens legitimitet. Lagen ska vara förutsägbar och samma regelverk ska gälla oavsett var den värnpliktige utbildas. Likvärdighet kräver därför en gemensam myndighetsmetod, central uppföljning och tydliga krav på dokumentation och handläggning.

4. Kunskap, utbildning och förutsättningar

Rättssäkerhet förutsätter kunskap. Lag (1994:1809) om totalförsvarsplikt, lag (1994:1811) om disciplinansvar inom totalförsvaret, förvaltningslagen, diskrimineringslagen, arbetsmiljölagen samt tillhörande förordningar och föreskrifter utgör det regelverk som styr värnpliktsutbildningen. Om dessa inte är kända och förstådda i praktiken riskerar rättssäkerheten att bli enbart teoretisk.

4.1 Utbildning i juridiska rättigheter och skyldigheter

Information

Totalförsvarspliktiga omfattas av ett omfattande regelverk som styr deras rättigheter, skyldigheter och skydd. Trots detta varierar kunskapsnivån kraftigt mellan förband. Den absoluta majoriteten värnpliktiga uppger att de saknar kunskap om hur disciplinpåföljder fungerar, när frihetsinskränkningar är tillåtna eller hur missförhållanden kan anmälas.

När kunskapen brister uppstår risk för rättsvillfarelse. En värnpliktig som inte informerats om sina skyldigheter kan inte förväntas förstå konsekvenserna av sitt handlande. En värnpliktig som inte känner till sina rättigheter saknar samtidigt verktyg att reagera när regelverk överträds.

Värnpliktskongressen 2025 beslutade att utbildning i värnpliktigas rättigheter och skyldigheter ska genomföras inom sex veckor efter inryck, repeteras minst en gång under utbildningen samt ges på nytt vid avslutad grundutbildning.

Mot bakgrund av att plikten under lång tid varit vilande och att den allmänna kunskapen om pliktssystemet därmed är begränsad, bör information även ges före inryck och i samband med mönstring. Den som tas i anspråk ska vara väl informerad om pliktens innebörd och omfattning redan innan tjänstgöring påbörjas.

Under utbildningens inledande skede ska en strukturerad genomgång genomföras av relevanta lagrum, disciplinansvar, medinflytandesystemet och anmälningsvägar. Vid utbildningens avslut ska värnpliktiga informeras om vilka rättigheter och skyldigheter som gäller efter grundutbildningen, inklusive krigsplacering och repetitionsutbildning.

Åtgärder

Skriftlig information om rättigheter och skyldigheter ska finnas och vara lättillgänglig före, under och efter inryck. Informationen får inte vara beroende av muntlig förmedling eller lokala initiativ, utan ska vara enhetlig, uppdaterad och förankrad vid samtliga utbildande förband.

Myndighetsgemensam information, i samverkan mellan Försvarmakten, Plikt- och prövningsverket samt andra berörda aktörer, är nödvändig för att säkerställa likvärdighet.

Informationen ska vara tillgänglig i både fysisk och digital form och integreras i utbildningen. Med totalförsvarsplikt följer ett särskilt informationsansvar.

Sveriges värnpliktiga kräver att utbildning i juridiska rättigheter och skyldigheter genomförs inom sex veckor från inryck, repeteras minst en gång under utbildningstiden, samt ges relevant information i samband med uttryckning. Särskild vikt ska läggas vid disciplinpåföljder, frihetsinskränkningar, anmälningsvägar samt skydd mot diskriminering och trakasserier.

4.2 Officerares förutsättningar och ansvar

Konsekvenser

Rättssäkerhet avgörs i praktiken på truppnära nivå. Det är där beslut fattas, order ges och regelverk tillämpas i vardagen. Om pluton- och kompanichefer saknar tillräcklig kunskap om gällande lagrum riskerar rättsosäkerhet att uppstå, oavsett hur tydliga centrala styrdokument är.

Den överordnade har ett särskilt ansvar enligt lag och förordning att tillämpa regelverket korrekt. Bristande kunskap kan aldrig legitimera otillåtna åtgärder.

Plikträdet har identifierat ett tydligt utbildningsglapp där juridiska rättigheter och skyldigheter inte är en integrerad del av officersutbildningarna. Detta har lett till att unga befäl ställs inför juridiska bedömningar i verksamheten utan tillräcklig förberedelse eller förståelse.

Utbildning i lag (1994:1809), lag (1994:1811), relevanta förordningar och föreskrifter samt medinflytandesystemet ska därför utgöra en strukturell och examinerande del av samtliga officersutbildningar, vilket innefattar officersprogrammet, specialistofficersprogrammet och reservofficersprogrammet.

Åtgärder

Inför inryck ska utbildande befäl genomgå repetitionsutbildning i värnpliktigas rättigheter och skyldigheter.Handledning och juridiskt stöd ska vara lättillgängligt under hela utbildningsåret. Rättstjänst samt rättsbefäl/rättshandläggare ska ges tillräckliga resurser för att kunna stödja förbanden i tillämpningen.

Sveriges värnpliktiga kräver att värnpliktigas juridiska rättigheter och skyldigheter samt medinflytandesystemet integreras i samtliga officersutbildningars läroplaner. Truppnära befäl ska inför inryck utbildas i disciplinansvar, gällande bestämmelser och anmälningskyldighet.

Ett system där befäl saknar strukturell juridisk utbildning riskerar att förskjuta ansvaret till individnivå. Rättssäkerhet är ett ledningsansvar och måste behandlas som ett sådant.

5. Oberoende uppföljning och rapportvägar

5.1 Oberoende juridisk instans

Information

Rättssäkerhet förutsätter inte enbart tydliga och efterlevda regelverk, utan även oberoende uppföljning. När staten använder tvång måste kontrollmekanismerna vara särskilt starka. För totalförsvarspåföljning är behovet av oberoende granskning därför särskilt påtagligt.

Ett system som enbart kontrollerar sig självt riskerar att normalisera lokala avvikelser, utveckla praxis utan rättslig förankring och låta kultur ersätta lag.

Konsekvenser

Intern hantering är en nödvändig del av myndighetsutövningen, men den är inte tillräcklig i en pliktmiljö där den enskilde saknar möjlighet att lämna organisationen.

Beroendeställningen är strukturell. Den värnpliktige kan inte byta chef, säga upp sig eller avstå från utbildningen. Om rättssäkerheten i en sådan miljö är beroende av att individen "hittar rätt person" eller att enskilda befäl har tillräcklig juridisk kompetens, blir rättsskyddet personbundet snarare än systembundet.

Åtgärder

Pliktrådet ser behov av en central rättsfunktion med ett tydligt mandat att:

- följa upp disciplinärenden,
- sammanställa och analysera statistik över disciplinpåföljder, omprövningar och överklaganden,
- identifiera avvikelser mellan organisationsenheter,
- stödja rättsbefäl och chefer i juridiska bedömningar, samt
- bidra till likriktning av praxis inom hela myndigheten.

En sådan funktion skulle minska risken för godtycke och bidra till en nationell standard.

Vidare ser Pliktrådet behov av en tydlig, tillgänglig och känd instans dit totalförsvarspåföljning kan vända sig för rådgivning och stöd i juridiska frågor.

Denna instans ska ha faktisk juridisk kompetens, vara organisatoriskt oberoende i sina bedömningar och kunna ge vägledning i frågor som rör disciplinansvar och andra rättighetsrelaterade ärenden.

Syftet är inte att begränsa befälsrätten eller det militära förmanskapet, utan att stärka dessa genom att säkerställa att de utövas korrekt och med rättsligt stöd.

5.2 Visselblåsarfunktion

Information

I en organisation där individen är pliktad kan rädsla för repressalier eller sociala konsekvenser hindra rapportering av missförhållanden. Beroendeställningen förstärker tystnad och minskar benägenheten att lyfta problem.

Om rapportvägar upplevs som otydliga, otillräckliga eller partiska riskerar överträdelser att förbli oadresserade. Detta skadar inte bara den enskilde utan även myndighetens trovärdighet.

Lag (2021:890) om skydd för personer som rapporterar om missförhållanden – som genomför EU:s visselblåsar direktiv (2019/1937) – syftar till att ge ett starkt skydd i arbetsrelaterade sammanhang. Totalförsvarspliktiga omfattas dock inte uttryckligen av lagens personkrets (1 kap. 8 §).

Konsekvenser

Detta skapar en rättslig gråzon där värnpliktiga i praktiken saknar ett tydligt och uttryckligt skydd motsvarande det som gäller för anställda.

En fungerande visselblåsarfunktion måste säkerställa:

- möjlighet till anonym rapportering,
- skydd mot repressalier,
- tydlig återkoppling om hur ärenden hanteras, samt
- organisatoriskt oberoende i utredningen.

Anonymitet är inte ett uttryck för misstro, utan en förutsättning för trygghet i en pliktmiljö.

Åtgärder

Totalförsvarspliktiga omfattas i dagsläget inte av lagen (2021:890) om skydd för personer som rapporterar om missförhållanden. Det innebär att skyddet för pliktade individer är svagare än för anställda i motsvarande situation.

Mot denna bakgrund har Pliktrådet fört fram två kompletterande inriktningar:

1. Att införa en oberoende visselblåsarfunktion för totalförsvarspliktiga, förvaltd av en aktör fristående från Försvarsmakten.
2. Alternativt att uttryckligen inkludera värnpliktiga under grundutbildning i Försvarsmaktens befintliga visselblåsarfunktion, med samma möjlighet till anonym rapportering och samma skydd som anställda, samt att möjliggöra prövning i FPAN vid behov.

Båda alternativen syftar till att säkerställa att totalförsvarspliktiga inte står utanför det skydd som lagen (2021:890) och EU-direktivet avser att ge.

Att exkludera värnpliktiga från ett tydligt visseblåarskydd är inte förenligt med de krav som bör ställas i en pliktmiljö, särskilt med beaktande av att de genom lag (1994:1809) om totalförsvarsplikt är skyldiga att underordna sig myndighetens beslut under en längre tidsperiod.

Sveriges värnpliktiga kräver därför att detta skydd snarast säkerställs, antingen genom lagstiftning eller genom uttrycklig inkludering i befintligt system.

6. En riktning framåt

Åtgärder

Totalförsvarsplikten kan endast vara legitim om den tillämpas rättssäkert och likvärdigt.

Rapportens iakttagelser visar att regelverket i sig är tydligt. Lag, förordning, föreskrifter och Försvarsmaktens handböcker ger redan förutsättningar för en rättssäker tillämpning. Bristerna uppstår i genomförandet, när kunskap saknas, när formella processer ersätts av informell praxis och när uppföljningen inte är tillräckligt stark.

Vägen framåt är därför inte fler lokala lösningar. Den är ett systemskifte.

Rättssäkerhet ska inte bero på vilket förband den värnpliktige placeras vid eller vem som är chef. Den ska vara förutsägbar, enhetlig och kontrollerbar i hela organisationen.

Kravlista

Stoppa informella sanktioner

Krav:

Endast disciplinpåföljder med stöd av lag (1994:1811) om disciplinansvar inom totalförsvaret (LDT) får användas. Grå och kollektiva bestraffningar ska upphöra.

Åtgärd:

Obligatorisk genomgång på samtliga förband av vad som utgör disciplinpåföljd enligt LDT, samt tydliggörande att andra former av "bestraffning" saknar lagstöd.

Syfte:

Säkerställa likabehandling och undanröja kulturberoende rättstillämpning.

Ansvar:

Försvarsmakten, genom central ledning och utbildande organisationsenheter.

Frihetsinskränkningar endast med lagstöd och rätt beslutsnivå

Krav:

Frihetsinskränkningar får endast ske med stöd av förordning (1995:649) och av behörig beslutsfattare enligt gällande föreskrifter.

Åtgärd:

Inför en enhetlig och tydlig rutin för när frihetsinskränkningar får beslutas, av vem, samt hur beslut ska dokumenteras och kommuniceras. Obligatorisk utbildning till truppnära befäl.

Syfte:

Stoppa otillåtna frihetsinskränkningar som används som informella sanktioner.

Ansvar:

Försvarmakten.

*Myndighetsgemensam disciplinprocess***Krav:**

Disciplinärenden ska handläggas enhetligt enligt LDT (1994:1811) och FDT (1995:241), inklusive utredning, förhör, motiverat beslut, delgivning och möjlighet till omprövning och överklagande.

Åtgärd:

Säkerställ att samtliga förband tillämpar disciplinprocessen i enlighet med Handbok Rättsärenden.

Syfte:

Skapa spårbarhet och eliminera informella "korridorprocesser".

Ansvar:

Försvarmakten.

*Central granskning och likriktning***Krav:**

En central funktion ska ansvara för uppföljning, jämförelse och stöd i disciplinhantering samt identifiera avvikande praxis.

Åtgärd:

Inrätta en central rättsfunktion, exempelvis en central rättsofficer, med mandat att samla och analysera statistik samt driva likriktning.

Syfte:

Säkerställa att lika fall hanteras lika i hela myndigheten.

Ansvar:

Försvarmakten.

Rättsbefäl på varje utbildande förband

Krav:

Varje utbildande förband ska ha minst ett heltidsanställt rättsbefäl eller rättshandläggare.

Åtgärd:

Fastställ bemanningskrav och tydligt uppdrag att stödja chefer, kvalitetssäkra handläggning och driva utbildning i rättstillämpning.

Syfte:

Göra rättssäkerhet operativ och närvarande i vardagen.

Ansvar:

Försvarmakten.

Höjd kunskap hos värnpliktiga och befäl

Krav (värnpliktiga):

Utbildning i juridiska rättigheter och skyldigheter ska genomföras inom sex veckor, repeteras under utbildningen och ges vid uttryckning.

Åtgärd:

Inför ett standardiserat utbildningspaket med gemensamt kärninnehåll för samtliga förband.

Syfte:

Minska rättsvillfarelse och stärka individens förmåga att förstå och använda sina rättigheter.

Ansvar:

Försvarmakten, i samverkan med relevanta myndigheter.

Krav (befäl):

Truppnära befäl ska ha tillräcklig kunskap om regelverket och dess tillämpning.

Åtgärd:

Repetitionsutbildning inför inryck samt integrering av juridik och medinflytande som examinerande moment i officersutbildningarna.

Syfte:

Säkerställa att rättssäkerhet upprätthålls där beslut faktiskt fattas.

Ansvar:

Försvarmakten.

Rapportvägar som fungerar i pliktmiljö

Krav:

Totalförsvarspiktiga ska ha tillgång till en rapporteringskanal som möjliggör anonymitet, skydd mot repressalier och rättssäker hantering.

Åtgärd:

Säkerställ visselblåsarfunktion för värnpliktiga genom ett av två alternativ:

Spår 1 (politiskt):

Inför en oberoende visselblåsarfunktion för totalförsvarspiktiga, förvaltd av extern aktör.

Spår 2 (myndighets-/politiskt):

Inkludera uttryckligen värnpliktiga i Försvarsmaktens befintliga visselblåsarsystem, med samma skydd och anonymitet som för anställda, samt tydliggör hantering och möjlig roll för FPAN.

Syfte:

Bryta tystnadskultur och säkerställa att missförhållanden kan rapporteras utan risk.

Ansvar:

- Spår 1: Regering och riksdag
- Spår 2: Försvarsmakten

Avslutning

Totalförsvarsplikten bygger på ett grundläggande samhällskontrakt. Staten ges rätten att ta den enskildes tid, frihet och handlingsutrymme i anspråk för att bygga Sveriges försvarsförmåga. Det ställer höga krav på staten och på Försvarsmakten. Den som omfattas av plikten ska kunna lita på att makten utövas sakligt, förutsebart och i enlighet med rättsstatens principer.

Denna rapport visar att regelverket finns, men att tillämpningen brister. Rättssäkerheten är inte fullt likvärdig, utan påverkas av lokala förutsättningar, enskilda befäl och informella arbetssätt. När rättstillämpningen blir personbunden istället för systemburen uppstår variationer mellan förband. Det försvagar rättsskyddet och minskar förtroendet för organisationen.

Detta innebär att staten och Försvarsmakten inte fullt ut säkerställer den rättssäkerhet som pliktsystemet förutsätter. I en pliktmiljö är detta inte en valfri kvalitetsfråga, det är en skyldighet. Rättssäkerheten ska vara likvärdig, förutsebar och möjlig att följa upp i hela organisationen. Det är statens och Försvarsmaktens ansvar att säkerställa att så sker, genom tydlig styrning, fungerande rättstjänst, enhetlig tillämpning och tillgängliga rättsmedel.

Sveriges värnpliktiga kräver därför: En rättssäker grundutbildning.

PLIKTRÅDET

Tegeluddsvägen 100, 115 28 Stockholm
info@pliktradet.se www.pliktradet.se